

ΣΤΡΑΒΩΝΙΚΑ (I)

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1951 ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μοῦ ἀνέθεσε τὴ μελέτη τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνα, πού, μαζί μὲ τὴ Γεωγραφία τοῦ Πτολεμαίου καὶ Χρηστομάθειες ἀπὸ τὰ Γεωγραφικά τοῦ Στράβωνα, ἀποτελοῦν ἕναν κώδικα—τὸν πολυτιμότερο—τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατοπεδίου¹. Τότε δὲν μοῦ ἦταν γνωστὸ πῶς καὶ τὸ χειρόγραφο τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνα εἶχε μελετηθῆ καὶ περιγραφῆ ἀπὸ τὸν Aubrey Diller στὸ *American Journal of Philology* (58, 1937, 174-184). Τὴν πληροφορία τὴν πῆρα ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐπίσκεψή μου στὸ Βατοπέδι, χάρις στὴν εὐγενῆ καλοσύνη τοῦ κ. Sbordone (Νεάπολη), ὁ ὁποῖος μοῦ ἔστειλε μιὰ ἀνακοίνωσή του στὴν Ἀκαδημία².

Ἡ περιγραφή καὶ οἱ παρατηρήσεις τοῦ Diller εἶναι γενικά σωστὲς καὶ νομίζω πῶς οἱ δικές μου προσπάθειες θὰ ἐντοπισθοῦν κυρίως—καὶ ἐφόσον αὐτὸ εἶναι δυνατὸ—στὸν καθορισμὸ τοῦ προτύπου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντιγράφηκε τὸ χειρόγραφο ἢ τῶν προτύπων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντιγράφηκε ἐνδεχομένως τὸ κάθε τμήμα του χωριστὰ (βιβλ. 1-9 καὶ 10-17). Ἴσως καὶ στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ κάθε τμήμα γράφηκε ἀπὸ διαφορετικὸν ἀντιγραφέα. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἐργασία δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ μὲ τὴ σημερινὴ μελέτη, ἢ ὁποῖα ἔτσι εἶναι χρονικὰ καὶ μεθοδολογικὰ πρωθύτερη, γιατί θ' ἀσχοληθῆ μόνο μὲ διορθωτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φωτογράφηση τοῦ χειρογράφου ἔκαμα καὶ μιὰ πλήρη καὶ προσεκτικὴ ἀντιβολή μὲ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ τοῦ Στράβωνα (ed. A. Meineke, Leipzig, Teubner I-III, 1921-1923) καὶ σημείωσα τὶς διαφορὰς, οἱ ὁποῖες ἐλπίζω πῶς θ' ἀξιοποιηθοῦν σιγὰ σιγὰ, γιατί, καθὼς παρατήρησε ἤδη ὁ Diller, τὸ Βατοπεδινὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖ μιὰ

¹ *Sophr. Eustratiades and Arcadios*, Catalogue of the Greek Manuscripts of the Library of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos. Cambridge 1924, ἀρ. 655, σελ. 131.

² *F. Sbordone*, *Eliminatio codicum e recensio dei libri VIII e IX della Geografia di Strabone* (Estr. dal vol. 24-25 dei Rendiconti dell'Accad. di Archeol., Lett... di Napoli, 1949-50) pp. 1-45. Γενικότερη βιβλιογραφία γιὰ τὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ Στράβωνα βλ. *Christ*, *Gesch. d. gr. Lit.* II° 1, 415; *W. Aly*, *RE* 2, 4A 151-155. *Cramer*, *Strab. Geogr.* I, VXCIII. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις βλ. *Κοραῆ*, *Στράβωνος Γεωγραφ.* 1, σσ' κέ.

από τις καλύτερα διατηρημένες πηγές τῆς στραβωνικῆς παράδοσης (ξ. ἀ. 174). Πάντως πρέπει νὰ ἐξάρω τὴν προθυμία καὶ τὴν ἐγκάρδια φιλοξενία ποῦ μοῦ ἐπιφύλαξε ἡ ἱστορικὴ Μονὴ τοῦ Βατοπεδίου κατὰ τὴν πολυήμερη παραμονή μου ἐκεῖ καθὼς καὶ τὴν ὑπομονή καὶ καλοσύνη τοῦ βιβλιοθηκαρίου προϊσταμένου Νικολάου καὶ τὴ συμπαράσταση τοῦ προϊσταμένου Θεοφίλου. Οὔτε πρέπει ν' ἀποσιωπηθῆ ἡ στοργὴ κι' ἡ ἀγρυπνὴ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία ὅλες οἱ μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους φυλάγουν τὰ κειμήλια τῶν προγόνων, τόσο τὰ ἐκκλησιαστικά ὅσο καὶ τὰ λαϊκά, γιὰ τὴν ὁποία ἕλος ὁ Ἑλληνισμὸς τοὺς χρωστᾷ μεγάλη εὐγνωμοσύνη.

* * *

1,34. *Nūn mēn dh̄ kainās poiētai tās īppostāsēis tē te 'Hoī kai tō 'Hlīō, ēn dh̄ toīs ēxēs plhroion autās phroin einai tē oikēsei toū Mēropos' kai ὄλη γε tē draumatourgia toūto parapēplekta, oū dh̄pou tēs kat' Aīgyption ἴδιον ὄν, māλλον δὲ tēs par' ὄλον τὸ μεσημβρινὸν κλίμα διηκούσης παραλίας.*

Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ πολυθρόλυτο ζήτημα τῆς ἐρμηνείας τῶν δημηρικῶν στίχων (Ὁδ. α 23-24): *Αἰθίοπας, τοὶ διχθὰ δεδαίαιται ἔσχατοι ἀνδρῶν, οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντιος*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται διεξοδικὰ ὁ Στράβων ἐκθέτοντας καὶ τὶς προγενέστερες ἀπόψεις καὶ τὶς δικές του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρονται καὶ σχολιάζονται μερικοὶ στίχοι, ἀπὸ τὸν πρόλογο προφανῶς, τοῦ Φιθέοντα τοῦ Εὐριπίδη—τοὺς ὁποίους ἀναφέρει—καὶ διατυπώνεται ἡ παρατήρηση ὅτι πρὸς κάτω ὁ ποιητὴς ξεχωρίζει τὶς ἱπποστάσεις τοῦ Ἁλίου τοποθετώντας τες κοντὰ στὸ παλάτι τοῦ Μέροπα, κι' ὅτι γενικὰ σὲ ὄλο τὸ δράμα ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σύγχυση.

Τὸ Βατοπεδινὸ χειρόγραφο ὕστερ' ἀπὸ τὸ τῆς κατ' Αἴγυπτον ἔχει τὴ λ. *Αἰθιοπίας*, ἡ ὁποία φαίνεται πὼς χρειάζεται. Ὁ Cramer δὲν σημειώνει τίποτε στὸ κριτικὸ του ὑπόμνημα, ἐνῶ καὶ ἡ Aldina καὶ ὁ Κοραῆς ἔχουν τὴ λέξη. Χωρὶς αὐτὴ, ἡ φράση μένει σκοτεινὴ, γιὰτὶ θὰ ἐννοηθῆ ἡ γεν. ἡπείρου, ἢ ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸ παρακάτω ἡ γεν. παραλίας, ποῦ δὲν μᾶς δίνουν τὸ νόημα ποῦ μᾶς χρειάζεται. Ἔτσι λοιπὸν τὸ χωρίο μένει ἀσαφές, ἐνῶ μὲ τὴ φράση *τῆς κατ' Αἴγυπτον Αἰθιοπίας* δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν Αἰθιοπία τὴ γνωστὴ, αὐτὴν ποῦ συνορεύει πρὸς τὴν Αἴγυπτο. Ἡ Αἰθιοπία αὐτὴ γίνεται ἔτσι μιὰ ἔννοια εἰδους ἢ ὁπωσδήποτε μιὰ ξεχωριστὴ ἔννοια ποῦ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν εὐρύτερη Αἰθιοπία, αὐτὴν ποῦ ἐκτεινόταν σὲ ὄλη τὴ μεσημβρινὴ πλευρὰ (κλίμα).

* * *

1,36. *Καὶ καθάπερ εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιᾶς, δειλότερον δὲ λαγῶ Φρυγός, ἐλάττω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς Λακωνικῆς...*

Ἡ ἀσύνδετη αὐτὴ παράταξη τριῶν παράλληλων περιπτώσεων παρουσιάζει καὶ συντακτικὴ καὶ νοηματικὴ ἀνωμαλία. Στὸ πρῶτο τῆς σκέλος πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ὑποκείμενο τοῦ εἶναι τὸ εἶναι, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ νόημα, πράγμα πού γίνεται περισσότερο αἰσθητὸ ἐξαιτίας τῆς ἰδιαίτερης μνείας τῶν ἄλλων ὑποκειμένων:

*εἶναί <τι> κουφότερον σκιᾶς φελλοῦ,
εἶναι τὸν λαγῶ δειλότερον Φρυγός,
ἔχειν τὸν ἀγρὸν γῆν ἐλάττω ἐπιστολῆς Λακωνικῆς.*

Ἐπὶ πλέον, στὸ ἴδιο τὸ πρῶτο σκέλος δημιουργεῖται μιὰ ὑπόταξη σκιᾶ φελλοῦ (γεν. κτητικῆ;), πού δὲν περιέχει κι' ἐπομένως δὲν δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἔκπληξης πού περιμένει κανεὶς ἀπὸ τὴ φράση. Γιατί, τί πράγμα εἶναι ἡ σκιὰ τοῦ φελλοῦ, ἂν τὴν κοιτάξουμε καὶ στὴν πραγματικὴ καὶ στὴ μεταφορικὴ τῆς σημασίας; Τὰ παραδείγματα σκιᾶς ὄναρ καὶ σκιὰ καπνοῦ (Πίνδ. Πυθ. 8,136. Σοφ. Φιλ. 946)¹ περιέχουν μιὰ οὐσιαστικὴ ὑπερβολή: τὸ πρῶτο συνδυάζει δυὸ ἀσυμβίβαστες ἔννοιες, ὁ συνδυασμὸς ὅμως αὐτὸς δημιουργεῖ μιὰ φανταχτερὴ ἐντύπωση. Ἡ σκιὰ τοῦ καπνοῦ εἶναι κι' αὐτὴ ἐντυπωσιακὴ, ἂν καὶ ἡ ὑπόταξη τῶν ἐννοιῶν ἐδῶ εἶναι λιγότερο ἄλογη παρὰ στὴν προηγούμενη φράση. Ὁ παραλληλισμὸς λοιπὸν μὲ τὸ κείμενο τοῦ Στράβωνα δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ.

Ἡ γραφὴ σκιᾶς ὀφείλεται σὲ διόρθωση τοῦ Xylander' ἢ ὁμόφωνη παράδοση ὄλων τῶν χειρογράφων, τοῦ Βατοπεδινοῦ καθὼς καὶ τῆς Aldina ἔχουν σκιάν. Μιὰ τέτοια γραφὴ (κουφότερον εἶναι φελλοῦ σκιάν) ἀποκαθιστᾷ βέβαια συντακτικὰ τὴ φράση (τὸ κουφότερον πρέπει νὰ νοηθῆ κατὰ παράληψιν τοῦ οὐσιαστικοῦ προᾶγμα), δὲν αἴρει ὅμως τὴν πραγματικὴ δυσκολία, πού βρίσκεται στὴν οὐσιαστικὴ σχέση τῶν δυὸ ὄρων τῆς σύγκρισης: ἡ σκιὰ ἐστὶ κουφότερον φελλοῦ, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἀμφιβάλλει κανένας καὶ πού δὲν περιέχει καμιά ὑπερβολή. Ἡ διαταραχὴ τοῦ κειμένου φτάνει λοιπὸν πολὺ μακριά, προφανῶς ὡς τὸν πρῶτο

¹ Ὁ Κοραῆς στὸ κείμενο δέχεται τὴ διόρθωση τοῦ Xylander' στίς σημειώσεις (4,18) ἀναφέρει: ἐκ τῶν κωμικῶν τὸ πλέον παρείληπται τὰ παροιμιώδη ταῦτα· εἴρηκε μέντοι καὶ Πίνδαρος (Πυθ. η' 136) σκιᾶς ὄναρ, Αἰσχύλος δὲ καὶ Σοφοκλῆς καὶ καπνοῦ σκιάν.

ἀντιγραφέα τοῦ ἀρχετύπου ὁ ὁποῖος κακοδιάβασε τὴ γραφὴν ΦΕΛΛΟΝ ΣΚΙΑΣ σὲ ΦΕΛΛΟΥΣΚΙΑΝ. Δίγῃ φθορὰ στὴν ἀριστερὴ κάθετη γραμμὴ τοῦ Ν ἐπιτρέπει εὐκόλα μιὰ τέτοια σύγχυση, ἐνῶ παράλληλα ἡ ἐναλλαγὴ ἀνάμεσα στὶς βραχυγραφίες τῶν καταλήξεων -ας καὶ -αν εἶναι ἐξίσου πιθανή. Ἔτσι ἔχουμε μιὰ φράση μὲ οὐσιαστικὸ καὶ ἀπροσδόκητο περιεχόμενο: τὸν φελλὸν εἶναι κουφότερον σκιᾶς. Ποιὸς θὰ τὸ περιέμενε; Τὴ δικαίωση αὐτῆς τῆς γραφῆς τὴ βρίσκουμε στὸν ἴδιο τὸν Στράβωνα (1,53): ἡ δ' ἀναχώρησις (τοῦ κύματος) οὐκ ἔχει τοσαύτην βίαν ὥστε νεκρὸν ἢ ξύλον ἢ τὸ κουφότατον, φελλόν, ὑπὸ τοῦ κύματος εἰς γῆν ἀναβληθῆναι. Ἡ ὑπερβολὴ λοιπὸν ἐδῶ βρίσκεται στὸ ὅτι ὁ φελλὸς θεωρήθηκε πιὸ ἐλαφρὸς ἀπὸ τὴ σκιά.

Δυσκολίες ὅμως παρουσιάζει καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ β' σκέλους: εἶναι τὸν λαγὼ δειλότερον Φρυγός. Συντακτικὴ ἀνωμαλία βέβαια δὲν ὑπάρχει. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ καταλάβουμε τί εἶδους ὑπερβολὴ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ λαγὸς εἶναι δειλότερος ἀπὸ ἕναν Φρύγα. Ἡ δειλία τοῦ λαγοῦ εἶναι γνωστὴ. Τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν ἐκπληκτικόν: νὰ εἶναι ὁ Φρύγας δειλότερος ἀπὸ τὸν λαγόν. Καὶ στὶς δυὸ ὅμως περιπτώσεις προϋποτίθεται ὡς γνωστὴ καὶ παροιμιώδης ἡ δειλία τῶν Φρυγῶν, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε τὴν παραμικρότερη ἐνδειξὴ οὔτε στοὺς ἀρχαίους παροιμιολόγους οὔτε, ὅσο ξέρω, καὶ στὴν ἀρχαία φιλολογία. Ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς περιμένουμε σ' αὐτὴ τὴ φράση μιὰ γενικὴ λαγῶ¹, πού θ' ἀποτελοῦσε τὸν β' ἔρο τῆς σύγκρισης. Ἡ αἰτ. τοῦ α' ἔρου πρέπει ἀσφαλῶς ν' ἀναζητηθῆ κάτω ἀπὸ τὴ γραφὴ Φρυγός, πού πρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε ὁπωςδήποτε ἀπαράδεκτη. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος νομίζω πὼς βρίσκεται στοὺς Αἰσώπειους μύθους (ἐκδ. Halimius, Teubner ἀρ. 237): Λαγωὶ καὶ βάτραχοι. Λαγωὶ καταγόντες ἑαυτῶν δειλίαν ἐγνωσαν δεῖν ἑαυτοὺς κατακρημνίσαι· παραγενομένων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τινα κρημνὸν ᾧ λίμνη ὑπέκειτο², ἐνταῦθα βάτραχοι ἀκούσαντες τῆς ποδοπορίας ἑαυτοὺς εἰς τὰ βάθη τῆς λίμνης ἐδίδουσαν. Εἰς δέ τις τῶν λαγῶν θεασάμενος αὐτοὺς ἔφη πρὸς τοὺς ἑτέρους· «ἀλλὰ μηκέτι ἑαυτοὺς κατακρημνίσωμεν· ἰδοὺ γὰρ εὐθρηται καὶ ἡμῶν δειλότερα ζῶα»³.

¹ Ἡ γραφὴ τῶν κωδίκων (σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Cramer) καθὼς καὶ τοῦ Βατοπεδινοῦ εἶναι λαγός, πού δὲν δικαιολογεῖται συντακτικὰ· μόνο σὰν μιὰ μεταγενέστερη nota marginalis πού παρεμβλήθηκε στὸ κείμενο, μπορεῖ, καὶ πάλι μὲ δυσκόλεια, νὰ δικαιολογηθῆ.

² ἐπέκειτο Halimius, ὑπέκειτο recte Chambry cons. codd.

³ Ὁ μῦθος 237 β (Halm) ἀποτελεῖ παραλλαγή κι' ἀνάπτυξη τοῦ προηγούμενου (πρβ. καὶ Βαθρ. Αἰσ. μῦθ. ἀρ. 25 ed. Schneidewin, Teubner)· ὁ μῦθος εἶναι ἀκόμα ζωντανός καὶ λαϊκός στὴ Ρόδο (Σάλακος), σχεδὸν μὲ τὴν ἴδια φρασσο-

Τὸ νέο στοιχεῖο λοιπὸν ποὺ κάμνει τὴν ἐμφάνισή του μὲ τὸν Αἰσώπειο μύθο καὶ ἀποτελεῖ συγχρόνως τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔκπληξη εἶναι ὅτι ἡ δειλία τῶν λαγῶν, ποὺ θεωρεῖται σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ πεποιθση ἢ ἀνώτατη δυνατὴ, ἀποκαλύπτεται τώρα, στὰ μάτια ἑνὸς ἔξυπνου παρατηρητῆ, κατώτερη ἀπὸ τὴ δειλία τῶν βατράχων, ποὺ φανερώνονται ἔτσι πιὸ δειλοὶ κι' ἀπ' τοὺς δειλότατους. Γι' αὐτὸ ἡ γεν. λαγῶ, ὅπως τὴν προϋποθέσαμε, εἶναι σωστή, καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἀκατανόητο Φρουγὸς κρύβεται ἡ αἰτ. φ ρ ὕ ν ο ν· ἢ παρανάγνωση Ν - Γ στὴ μεγαλογράμματη γραφῆ εἶναι εὐκόλη ἂν φθαρῆ λίγο ἢ δεξιὰ κάθετη γραμμὴ τοῦ Ν· ἢ σύγχυση στὴν κατάληξιν πρέπει ν' ἀποδοθῆ κι' ἐδῶ σὲ σύγχυση στὶς βραχυγραφεῖς τοῦ -ος καὶ -ον.

Ἡ λ. φ ρ ὕ ν ο ν μετ' ἰσημασίᾳ βάτραχος εἶναι συνηθισμένη στὴ μεταγενέστερη ἐποχῇ (πρβ. Βαθρ., Αἰσ. μῦθ. 24 καὶ βάτραχοι δὲ λιμναίους χοροὺς ἤγον· οὗς εἶπε παύσας φ ρ ὕ ν ο ς ¹. Καὶ Ἡσύχ. φ ρ ὕ ν ο ν, βάτραχος ἢ παχύς). Ἡ φράση ἐπομένως τοῦ Στράβωνα ἀποκαθίσταται τώρα συντακτικὰ καὶ νοηματικὰ ἔτσι: καὶ καθάπερ εἰσὶ τινες ὑπερβολαὶ ἐπὶ ὑπερβολαῖς, ὡς τὸ κορυφώτερον εἶναι φ ε λ λ ὄ ν σ κ ι ᾱ ς, δειλότερον δὲ λ α γ ῶ φ ρ ὕ ν ο ν, ἐλάττω δ' ἔχειν γῆν τὸν ἀγρὸν ἐπιστολῆς Λακωνικῆς...

* * *

1,42. Ὅμοιοι δ' εἰσὶ τούτοις καὶ οἱ Σιδονίους ἐν τῇ κατὰ Πέροσας θαλάττῃ διηγούμενοι ἢ ἄλλοθί που τοῦ ὠκεανοῦ, καὶ τὴν Μενελάου πλάνην ἐξωκεανίζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς Φοίνικας ². τῆς δ' ἀπιστίας αἴτιον οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι τὸ ἐναντιοῦσθαι ἀλλήλοις τοὺς λέγοντας. οἱ μὲν γὰρ καὶ τοὺς Σιδονίους τοὺς καθ' ἡμᾶς ἀποίκους εἶναι τῶν ἐν τῷ ὠκεανῷ φασί, προστιθέντες καὶ διὰ τί Φοίνικες ἐκαλοῦντο, ὅτι καὶ ἡ θάλαττα ἐρυθρὰ οἱ δ' ἐκείνους τούτων.

Τὸ Βατοπεδινὸ χεῖρόγραφο, ἢ Aldina καὶ ὁ Κοραῆς πρὶν ἀπὸ τὸ καὶ τοὺς Σιδονίους τοὺς καθ' ἡμᾶς προτάσσουν τίς λέξεις καὶ τοὺς Φοίνικας. Ὁ Cramer δὲν σημειώνει τίποτε στὸ κριτικὸ τοῦ ὑπόμνημα. Ὁ πιὸ ἀναγκαῖος λόγος ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσουμε τὴν προσθήκην αὐτὴ δικαιολογημένη καὶ νὰ τὴν ἀποκαταστήσουμε ξανά μαζί μὲ τὸν Κοραῆ στὸ κείμενο εἶναι τὸ προστιθέντες καὶ διὰ τί Φοίνικες ἐκα-

λογία. Δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ἂν ὀφείλεται σὲ συνέχεια τῆς ἀρχαίας παράδοσης ἢ σὲ μεταβυζαντινὴ σχολικὴ ἐπίδραση.

¹ Πρβ. Αἰσ. Μῦθ. 77 (Halm) γάμοις ἔχαιρον βάτραχοι τοῖς Ἡλίον· καὶ τις πρὸς αὐτοὺς εἶπεν. 77 β ἠγάλλοντο δὲ καὶ βάτραχοι· εἰς δὲ τούτων εἶπε.

² Καὶ τοὺς Φοίνικας δὲ ὁμοίως Aldina καὶ Κοραῆς.

λοῦντο. Εἶναι δηλ. πολὺ ἀπίθανο ὅτι ὁ Στράβων μὲ τὴ φράση καὶ τοὺς

Φοίνικας δὲ ὁμοίως ἐξάντησε τὰ ὅσα εἶχε νὰ πῆ γιὰ τοὺς Φοίνικες τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ὅτι ξαναγυρνᾷ κι' ἐπιμένει μόνο γιὰ τοὺς Σιδονίους λογαριάζοντάς τους σὰν μιὰ ἔννοια εἶδους πού περιλαμβάνεται αὐτονόητα στὴν ἔννοια γένους, τοὺς Φοίνικες. Δὲν σκέφτεται δηλ. ὁ συγγραφέας ἐδῶ γιὰ τί οἱ Σιδόνιοι ἐκαλοῦντο Φοίνικες (κι' ἡ ἀπάντησή του δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι: ὅτι καὶ ἡ θάλασσα ἐρυθρά, ἀφοῦ μὲ τὸ νὰ εἶναι ἡ θάλασσα ἐρυθρά δὲν ἔπεται ὅτι οἱ Σιδόνιοι πρέπει νὰ καλοῦνται Φοίνικες), ἀλλὰ θέλει νὰ μᾶς πληροφορήσῃ γιὰ τί, σύμφωνα μὲ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς, καὶ οἱ Φοίνικες (τῆς Μεσογείου) ἐκαλοῦντο Φοίνικες (ἀπάντηση: ὅτι καὶ ἡ θάλασσα ἐρυθρά). Τὸ νόημα ἐπομένως πού διατυπώνει ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς καὶ πού στηρίζεται ἐπάνω στὴν ἑρμηνεῖα φοῖνιξ=ἐρυθρός, εἶναι τὸ ἑξῆς: ὑπάρχουν πολλοὶ πού τοποθετοῦν καὶ Σιδονίους καὶ Φοίνικες καὶ στὴν Περσικὴ θάλασσα ἢ στὸν Ὀκεανό. Μερικοὶ μάλιστα νομίζουν πὼς καὶ οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Σιδόνιοι τῆς Μεσογείου εἶναι ἀποικοὶ ἀπὸ τὴν ἑξωτερικὴ θάλασσα καὶ φέρνουν ὡς πρόσθετο ἐπιχείρημα καὶ τὴν ἑρμηνεῖα τοῦ ὀνόματος Φοίνικες· γιὰ τί καὶ ἡ θάλασσα (ἡ ἔξω, αὐτὴ πού εἶναι κοντὰ στὴν Περσία ἢ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ Ὀκεανοῦ) εἶναι (ἢ λέγεται) ἐρυθρά.

* * *

1, 48-49. Εἰπὼν δὲ καὶ αὐτὸς (ὁ Ἐρατοσθένης) ὁπόσον προὔβη τὰ τῆς οἰκουμένης εἰς γινώσιν τοῖς μετ' Ἀλέξανδρον καὶ κατ' αὐτὸν ἦδη, μεταβέβηκεν ἐπὶ τὸν περὶ τοῦ σχήματος λόγον, οὐχὶ περὶ τοῦ τῆς οἰκουμένης, ὅπερ ἦν οἰκειότερον τῷ περὶ αὐτῆς λόγῳ, ἀλλὰ τοῦ τῆς συμπάσης γῆς· δεῖ μὲν γάρ καὶ τούτου μνησθῆναι, μὴ ἀτάκτως δέ. εἰπὼν οὖν ὅτι σφαιροειδῆς ἢ σφύμπασα, οὐχ ὡς ἐκ τόρονου δέ, ἀλλ' ἔχει τινὸς ἀνωμαλίας, ἐπιφέρει τὸ πλῆθος τῶν ἐν μέρει μετασχηματισμῶν αὐτῆς, οἱ συμβαίνουσι ἐκ τε ὕδατος καὶ πυρὸς καὶ σεισμῶν καὶ ἀναφουσημάτων... οὐδ' ἐνιαῦθα τὴν τάξιν φυλάττων.

Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κριτικῆς τοῦ Στράβωνα ἐναντίον τοῦ Ἐρατοσθένη. Λίγο πρωτότερα τὸν κατηγοροῦσε ὅτι υἱοθέτησε πληροφορίες ἀπὸ ἀναξιόπιστους ἀνθρώπους καὶ τώρα δίνει μιὰ περίληψη τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἐρατοσθένη γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο κι' ὕστερα καθὼς καὶ γιὰ τὴ σφαιρικότητα τῆς γῆς. Ὁ Στράβων διαφωνεῖ γιὰ τὴ μέθοδο πού ἀκολούθησε ὁ Ἐρατοσθένης· καλύτερα θὰ ἦταν ἂν ὁ Ἐρατοσθένης ἔκαμνε ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὸ σχῆμα τῆς οἰκουμένης καὶ ἰδιαίτερο γιὰ τὸ σχῆμα τῆς γῆς. Καὶ ἀπαντώντας σὲ ἐνδεχόμενη ἐρώτηση: «τί οὖν, οὐκ ἔδει τὸν Ἐρα-

τοσθένη τούτου μνησθῆναι», λέει ότι βέβαια έπρεπε να τὸ ἀναφέρῃ κι' αὐτὸ ὁ Ἐρατοσθένης, ὅχι ὅμως ἄτακτα, ὅπως νομίζω ὅτι ἔκαμε. Ὅτι ἡ ἀταξία ἀφορᾷ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ Ἐρατοσθένη πὸς τὴν ἐπικρίνει ὁ Στράβων, κι' ὅχι μιὰ δική του πρόταση πὸς πρέπει (δεῖ) νὰ γίνῃ ἡ διαπραγμάτευση, φαίνεται κι' ἀπὸ τὴν τελευταία φράση πὸς ἀναφέραμε (οὐδ' ἐνταῦθα τὴν τάξιν φυλάτιων), ὅπου τὸ οὐδ' ἐνταῦθα δὲν θὰ ἦταν νοητὸ χωρὶς τὶς προηγούμενες ἐπικρίσεις τοῦ Στράβωνα. Ἐξ ἄλλου, τί νόημα θὰ εἶχε νὰ ἔδινε ὁ ἴδιος συμβουλὲς στὸν ἑαυτὸ του γιὰ τὸ ἄν καὶ τὸ πὸς ἔπρεπε νὰ τὸ χειρισθῇ αὐτὸ τὸ θέμα ;

Γι' αὐτὸ νομίζω πὸς ἡ ὀριστικὴ δεῖ δὲν ἀποδίδει τὴ σκέψη τοῦ Στράβωνα καὶ ζημιώνει τὸ νόημα τοῦ κειμένου. Ὁ τύπος δεῖν πὸς ὑπάρχει στὸ Βατοπεδινὸ χειρόγραφο, στὴν Aldina, καὶ πὸς υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸν Κοραῆ πρέπει ν' ἀποκατασταθῇ χωρὶς κανένα δισταγμὸ. Γραμματικὰ δὲν θὰ θεωρηθῇ ἀπαρέμφατο, ἀλλὰ αὐτὸ πὸς οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ τὸ νόμιζαν ὅτι προσερχόταν ἀπὸ τὴ μετοχὴ δέον (Ἀπολλ. Δύσκ. 1,132, ἔκδ. Schneider - Uhlig : λέγω τὸ δεῖν ἐκ μετοχικοῦ τοῦ δέον συνηρημένον Ἀττικώτερον. Ἡρωδιαν. 2,490 δεῖν... σημαίνει δὲ τὸ δέον... οἷον δεῖν γενέσθαι ἀντὶ τοῦ πρόπον γενέσθαι) ¹ καὶ πὸς τὸ συναντοῦμε στοὺς Ἀττικοὺς (Πλάτ. Χαρμ. 164 ε, Ξεν. Ἑλλ. 7,4,39 πέμψαντες δ' εἰς Θήβας πρόσβεις κατηγοροῦν αὐτοῦ ὡς δεῖν ἀποθανεῖν. Λυσ. 14,7 ἡγοῦμαι δ'...αὐτὸν... ἐνοχον εἶναι... δειλίας δέ, ὅτι δεῖν αὐτὸν μετὰ τῶν δπλιτῶν κινδυνεύειν, ἱππεύειν εἴλειτο).

Ὁ πλάγιος λόγος μετὰ τὸ εἰπὼν οὖν συνεχίζεται μὲ τὶς εἰδικὲς προτάσεις ὅτι σφαιροειδὴς ἡ σύμπασα, οὐχ ὡς ἐκ τόρονου δέ, ἀλλ' ἔχει τινὰς ἀνωμαλίας... Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Βατοπ. κώδ. ξαναδημιουργεῖ ἕναν ἀπαρέμφατικό πλάγιο λόγο μὲ ἕνα-ν πανωγραμμμένο (ἴσως ἀπὸ ἄλλο χέρι) στὸ τέλος τοῦ ἔχει (=ἔχειν). Νομίζω πὸς ἡ διόρθωση αὐτὴ εἶναι συζήτησιμη κι' ἴσως προτιμότερη. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὸς ὁ Στράβων ἔχει τὴν ἐντύπωση πὸς ἐξαντλήθηκε μὲ τὸ οὐχ ὡς ἐκ τόρονου δέ ἡ ἀντοχὴ τῆς εἰδικῆς πρότασης, κι' ὅτι ἂν ἀκολουθοῦσε ἀκόμα μιὰ ὀριστικὴ (ἀλλ' ἔχει τινὰς ἀνωμαλίας), ὁ πλάγιος λόγος θὰ γινόταν πιὸ ἄτονος καὶ δὲν θὰ δῆλωνε πιὰ τόσο καθαρὰ αὐτὴ τὴν πλαγιότητα καὶ τὴν ἐξάρτηση πὸς τοῦ χρειαζόταν γιὰ νὰ δείξῃ χωρὶς ἀμφιβολία τὴ γνώμη τοῦ Ἐρατοσθένη. Θέλοντας λοιπὸν νὰ μὴν ἀφήσῃ καὶ τὴν παραμικρὴ ὑποψία πὸς κι' ὁ ἴδιος συμμερίζεται αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ ὅτι ἀναπτύσσει μὲ

¹ Βλ. Kühner-Blass, Gr. Gr. 1. 1, 226. 642² πρὸς καὶ τὶς φράσεις *δλίγον, μικροῦ δεῖν* κττ. Δὲν μπορῶ νὰ ἐκφέρω γνώμη γιὰ τὸ ἂν ἡ συσχέτιση μὲ τὴ μετοχὴ εἶναι σωστὴ. Ὑποθέτω μᾶλλον ὅτι ὑπάρχει ἀναλογικὸς σχηματισμὸς πρὸς τὸ (ἐ)χοῆν.

δικά του λόγια τὸ οὐχ ὡς ἐκ τόρονου δὲ προτιμᾶ τὸ ἀπαρέμφατο: ἀλλ' ἔχειν τινὰς ἀνωμαλίας¹.

* * *

1,66. *Τίς δὲ τρία μέρη λέγων καὶ καλῶν ἤπειρον ἕκαστον τῶν μερῶν οὐ προσεπινοεῖ τὸ ὄλον, οὗ τὸν μερισμὸν ποιεῖται;*

Τὸ Βατοπεδινοῦ χειρόγραφο ἔχει *προεπινοεῖ*². Ἴσως ἡ γραφή αὐτὴ εἶναι πιὸ κατάλληλη, ἂν προσέξουμε τὴ φράση *οὐ τὸν μερισμὸν ποιεῖται*. Τὸ *προεπινοεῖν*, ὅπως εἶναι φανερό, σημαίνει *ἐπινοεῖν πρὸς τινι*³, ἐπομένως ὁδηγεῖ στὴ συναγωγή μιᾶς σύνθεσης, ἐνὸς ἀποτελέσματος, ποὺ ἔρχεται ὡς συνέπεια κάποιων ἄλλων δεδομένων (ἡ φράση δηλ. θὰ ἦταν περίπου: *οὐ προσεπινοεῖ τὸ ὄλον ὃ ἐκ τούτων γίνεται τῶν μερῶν*). Τὸ *προεπινοεῖν* ἀντιθέτως ἀναφέρεται σὲ μιὰ σύλληψη ποὺ γίνεται ἐκ τῶν προτέρων, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ ἢ ὄχι⁴. Καὶ τὰ δύο ῥήματα ἔχουν χρησιμοποιηθῆ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Τὸ πρόβλημα ἐδῶ βρῖσκεται στὸ ἂν ἡ διαίρεση σὲ τρεῖς ἡπίρους εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σύλληψης τῆς ἐννοίας *οἰκουμένη* (ὅποτε χρειάζεται *προεπινοεῖν*) ἢ ἀντίθετα ἂν ἡ ἐννοια *οἰκουμένη* εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σύνθεσης καὶ συναγωγῆς τῶν τριῶν ἡπίρων (*προεπινοεῖν*). Ἐχω τὴν ἐντύπωση ὅτι τὰ συμφραζόμενα δικαιολογοῦν τὴν πρώτη ἀποψη, γιατί προϋποτίθεται, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ Στράβωνα, ἡ γενικὴ σύλληψη τῆς *οἰκουμένης* καὶ ὕστερα ἡ διαίρεσή της: (1,66) ... οἱ δὲ λοιποὶ ἐπιόντες ὄση ἦν ἰκανὴ ὑπογράψαι τὴν τῆς *οἰκουμένης* ἐπίνοιαν, οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τρία μέρη διαιροῦντες; πῶς οὖν οὐ τῆς *οἰκουμένης* ἐποιοῦντο διαίρεσιν; τίς δὲ τρία μέρη λέγων καὶ καλῶν ἤπειρον ἕκαστον οὐ προ(σ)επινοεῖ τὸ ὄλον οὗ τὸν μερισμὸν ποιεῖται; εἰ δ' ἐπινοεῖ μὲν μὴ τὴν *οἰκουμένην*, μέρος δὲ τίνος αὐτῆς τὸν μερισμὸν ποιοῖτο, τίνος ἂν μέρους τῆς *οἰκουμένης* μέρος εἶπε τὴν Ἀσίαν ἢ τὴν Εὐρώπην ἢ ὄλωσ ἤπειρον; Φαίνεται δηλ. μᾶλλον ὅτι ὁ Στράβων δέχεται τὴ διαίρεση (διαιροῦντες—διαιροῦσιν—μερισμὸν) μιᾶς μεγαλύτερης ἐνότητος ποὺ προὔπαρχει ἢ ἔχει συλληφθῆ ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ μεγαλύτερη αὐτὴ ἐνό-

¹ Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν εἰδικὴ πρόταση στὸ εἰδικὸ ἀπαρ. μέσα στὸν ἴδιο πλάγιό λόγο εἶναι συνηθισμένη στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· πρβ. Kühner-Gerth, Gr. Gr. 2, 2, 357.

² Ἡ Aldina ἔχει μιὰ περίεργη γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ ο καὶ στὸ ε, ποὺ ἴσως εἶναι ι, δύσκολα ὅμως θὰ ἦταν σ.

³ Πρβ. L.-S.⁹ s. v.: think of, devise or invent besides.

⁴ Πρβ. L.-S.⁹ s. v.: observe or consider before, to be previously conceived or thought of.

τητα είναι απαραίτητη κατά τὸν Στράβωνα, γιατί νομίζει πῶς, θεωρητικά, ἐκτὸς ἀπὸ τῆ γνωσῆ μας οἰκουμένη τῶν τριῶν ἡπείρων, ἧς τὸν μερισμὸν προοῦμεθα, μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν κι' ἄλλες, πράγμα ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τῆ μεταγενέστερη πείρα (Ἄμερική, Αὐστραλία): (1,65) ἐνδέχεται δὲ ἐν τῇ αὐτῇ εὐκρατῶ ζώνῃ καὶ δύο οἰκουμέννας εἶναι ἢ καὶ πλείους, καὶ μάλιστα ἐγγὺς τοῦ δι' Ἀθηνῶν κύκλου, τοῦ διὰ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους γραφομένου.

Ἔχουμε ὅμως ἀκόμα μιὰ παράλληλη διατύπωση, ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὸ πρόβλημά μας, ἔπου ὁ Στράβων χρησιμοποιεῖ τὸ ρ. προεπινοεῖν: (2,109) αὐτὸ γὰρ τὸ εἰς ἐπίπεδον γράφειν ἐπιφάνειαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τὰ τε Ἰβηρικὰ καὶ τὰ μέσα τούτων, καὶ μηδὲν ἦτιον δύοεις καὶ ἀνατολὰς ἀφορίζειν καὶ μεσουρανήσεις ὡς ἂν κοινὰς πᾶσι, τῷ μὲν προεπινοήσαντι τὴν τοῦ οὐρανοῦ διάθεσίν τε καὶ κίνησιν καὶ λαβόντι...

* * *

1,67. ... ἢ διότι τοῖς μὲν ἐπικρατεῖ τὸ νόμιμον καὶ τὸ παιδείας καὶ λόγων οἰκεῖον...

Τὸ Βατοπεδινὸ χειρόγραφο καὶ ἡ Aldina μετὰ τὸ νόμιμον ἔχουν καὶ τίς λέξεις: καὶ τὸ πολιτικόν. Τῇ γραφῇ αὐτῇ τὴν ἔχει καὶ ὁ Κορραῆς καὶ ὁ Jones¹. Νομίζω πῶς ἡ ἀθέτηση τῆς φράσης στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Meineke καὶ τοῦ Cramer δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Ὁ Στράβων στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρει τὴν κριτικὴ τοῦ Ἐρατοσθένη ἐναντίον τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων σὲ Ἕλληνας καὶ βαρβάρους καὶ τὴν πρόταση τοῦ ἴδιου τοῦ Ἐρατοσθένη νὰ ξεχωρίζωνται οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία τους: πολλοὺς γὰρ καὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι κακοὺς καὶ τῶν βαρβάρων ἀστίους, καθάπερ Ἰνδοὺς καὶ Ἀριανούς, ἔτι δὲ Ῥωμαίους καὶ Καρχηδονίους οὕτω θαυμαστικῶς πολιτευομένους. Ὁ Ἀλέξανδρος, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐρατοσθένη, δὲν ἔλαβε ὑπόψη του τίς συμβουλὲς τῶν διαφόρων ποὺ τοῦ ἔλεγον «τοῖς μὲν Ἕλλησιν ὡς φίλοις χρῆσθαι, τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις» καὶ δέχτηκε κοντὰ του κι' εὐεργετοῦσε «ὄσους οἶόν τ' ἦν τῶν εὐδοκίμων ἀνδρῶν» (1,67). Ὁ Στράβων διαφωνεῖ μὲ τὸν Ἐρατοσθένη λέγοντας ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ διάκριση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς βαρβάρους: ὥσπερ δι' ἄλλο τι τῶν οὕτω διελόντων (σὲ Ἕλληνας δηλ. καὶ βαρβάρους) τοὺς μὲν ἐν φόγῳ τοὺς δ' ἐν ἐπαίνῳ τιθεμένων, ἢ διότι τοῖς μὲν ἐπικρατεῖ τὸ νόμιμον καὶ τὸ πολιτικόν καὶ τὸ παιδείας καὶ λόγων οἰκεῖον, τοῖς δὲ τάναν-

¹ The Geography of Strabo (Loeb Class. Libr.).

τία. Μὲ τὸ νόμιμον καὶ τὸ πολιτικὸν ὁ Στράβων κατατάσσει σιωπηλὰ καὶ τοὺς Ρωμαίους μαζί μὲ τοὺς μὴ βαρβάρους.

* * *

5,218. Ἔχει δὲ (ἡ περιοχὴ τοῦ Πάδου) καὶ πιτυοργεῖα θαυμασιὰ. τοῦ δ' οἴνου τὸ πλῆθος μὴνύουσιν οἱ πίθοι. ξύλινοι γὰρ μείζονες οἴκων εἰσὶ· προσλαμβάνει δὲ πολὺ ἢ τῆς πίτιης εὐπορία πρὸς τὸ εὐκώνητον.

Ἡ λ. εὐκώνητος -ον εἶναι ἀθησαύριστη· δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸν Θησαυρὸ τοῦ Ἑρρ. Στεφάνου οὔτε στὸ τελευταῖο Λεξικὸ τῶν L. - S.¹, ἔ. λ. Ὁ λόγος εἶναι γιατί ἔχει θησαυρισθῆ καὶ στὰ δυὸ λεξικά τὸ ἐπιθετὸ εὐκώνητος, κι' αὐτὸ «ἄπαξ εἰρημένον», ποὺ ἀποτελεῖ συγχρόνως διαφορετικὴ γραφὴ τοῦ εὐκώνητος καὶ ποὺ τὴν υἱοθετοῦν φαίνεται οἱ λεξικογράφοι. Ἡ παράδοση τῶν περισσότερων χειρογράφων (Paris. 1397 καὶ 1393, Vatic. 482, Venet. 377 καὶ ὁ Medic. 28,5)² εἶναι εὐκώνητον, κι' αὐτὴ χωρὶς καμιά ἀμφισβολία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς lectio difficilior. Ἡ γραφὴ εὐώνητον παραδίδεται μόνο ἀπὸ δυὸ κώδικες (Eton., Paris. 1934)³. Ἡ Aldina, ὁ Κοραΐς καὶ ὁ Cramer προτίμησαν τὴ β' αὐτὴ γραφὴ, ἐνῶ ὁ Meineke καὶ ὁ Jones τὴν α' (σωστῆ, καθὼς θὰ προσπαθήσουμε ν' ἀποδείξουμε).

Τὸ β' συνθ. τοῦ ἐπιθ. εὐκώνητος ἀνήκει σὲ μιὰ οἰκογένεια πολὺ παραγωγικὴ καὶ πολὺ συνηθισμένη, κυρίως στὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς, ἢ ὅποια μάλιστα κατόρθωσε νὰ ἐπιζήσῃ ὡς τὶς μέρες μας. Ἡ βασικὴ λέξη εἶναι τὸ ρ. κωνάω καὶ τὸ οὖσ. κώνη ἢ κῶνος (Ἡσύχ. κῶνα· βέμβιξ, κῶνος· περικεφαλαία καὶ ὁ τῆς πίτυος καρπός. καὶ παρὰ τοῖς γεωμέτραις σχῆμά τι στερεὸν καὶ στρόβιλος. κῶνοι· οἱ θύρσοι. καὶ στρόβιλοι. καὶ οἱ στρόμβοι). Οἱ κύριες σημασίες εἶναι λοιπὸν τρεῖς: 1) σχῆμα στερεόν, 2) ὁ τῆς πίτυος καρπός (σήμερα κουνκουνάρα <κωνάρα· πρβ. καὶ τὸ κουνάρι Ροδ. ἰδιώμ. = ὁ σπόρος τῆς κουνκουνάρας τοῦ πεύκου), 3) στρόμβος, βέμβιξ (σῆμ. σθούρα). Ἀπ' αὐτὲς βγαίνουν κι' οἱ ἄλλες σημασίες, τοῦ θύρσου καὶ τῆς περικεφαλαίας (προφανῶς κωνικῆς, ἔπως τὴ βλέπουμε σὲ ἀρχαῖκὰ χάλκινα εἰδῶλια καὶ ἄλλες παραστάσεις).

Ἔπάρχει ὅμως στὸν Διοσκουρίδῃ (1,72) ἡ ἐξῆς πληροφορία: πίσσα μὲν ἢ ὑγρά⁴, ἢν ἔνιοι κῶνον (ἔ.γ. κῶναν) καλοῦσι, ἔπου βλέπουμε πῶς ἡ σημασία εἶναι νέα καὶ προφανῶς ἄσχετη μὲ τὶς προηγούμενες. Ἡ ἀπο-

¹ A, C, E, I, B, Cramer.

² n, o, Cramer.

³ Μτγν. ὑγρόπισσα ἢ ὑγρόπισσον, σῆμ. ἀγροπίσσι, ἀδροπίσσι, Ροδ. ἰδιώμ. ἀπὸ δποκορ. ὑγροπίσιον.

κατάσταση μιᾶς γέφυρας ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴ σημασία καὶ τὶς προηγούμενες (π.χ. *κῶνος* = ὁ τῆς λίτινος καρπός) δὲν φαίνεται εὐκολῆ. Ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς τῆς πίσσας καὶ στὴν ἀρχαία ἐποχὴ (πρβ. Θεόφρ. Π. φυτ. Ιστ. 9, 1 κέ.) καὶ στὴ σημερινή¹ δὲν περιλαμβάνει χρησιμοποίηση τῶν κώνων τοῦ πεύκου ἢ τοῦ ἐλάτου, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ διακαιολογηθῆ ἐνδεχομένως μιὰ τέτοια σημασιολογικὴ ἐξέλιξη. Τὸ περίεργον πάντως εἶναι πὼς ἡ σημασία *κῶνος* = πίσσα δημιούργησε μιὰ οἰκογένεια λέξεων ποὺ κάμνει τὴν ἐμφάνισή της στὰ φιλολογικὰ κείμενα ἀπὸ τὸν 5^ο αἰ. π.Χ.: *κωνάω* ἢ *κωνέω* (πρβ. Ἑσυχ. *κωνάω* περιιδνεῖν, ἐκώνη (= -ει); ἔστρεφεν², *κωνῆσαι*: πισσοκωνῆσαι καὶ κύκλω περιενεγκεῖν, καὶ πισσοκωνῆτον μόρον λέγουσιν ὅταν πίσση καταχρισθέντες τινὲς ὑπὸ πυρὸς ἀποθάνωσιν. Αἰσχύλος Κρήσσαις καὶ Κρατῖνος. πισσοκωνία γὰρ ἡ νῦν πίσσα, ἣ χρίουσι τὰ παρίσθημα τῶν προβάτων. πισσοκωνίας. Διόδοτος πισσοκωνίαν εἶπεν διὰ τὸ τὰ πρόβατα πίσση χρίεσθαι. πισσοκωνήτω πυρὶ: πίσση χρίουσιν ἵνα τάχιον κατακαίωται. κωνῆσαι δέ ἐστι τὸ περιενεγκεῖν. κωνήσαι: πεπίσσωται, κέκλυται, διακωνῆσαι: διακλύσαι. ἀπὸ τοῦ κωνῆσαι, ὅπερ ἐστὶ πίσση χρίσαι, περικωνῆσαι: περιρομβῆσαι, περιαγαγεῖν Αἰάκωνες: σπογγίσαι ἢ περιπισσῶσαι³). Σ' ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ Ριανοῦ (*Αθῆν. 499 d) ὑπάρχει ἡ φράση *κωνίτις πίσσα* (ἡμῖσι μὲν πίσσης κωνίτιδος, ἡμῖσι δ' οἴνου/ Ἄρχιν' ἀτρεκέως ἦδε λάγυνος ἔχει/λεπιοτέρης δ' οὐκ οἶδ' ἐρίφου κρέα...)). Πρέπει νὰ ἐννοήσουμε πὼς ἡ λάγυνος ἦταν τόσο ἀφθονα χρῆσιμένη μὲ πίσσα στὸ ἐσωτερικόν, ὥστε μόνο ὁ μισὸς χῶρος της ἀπόμεινε γιὰ τὸ κρασί. Ἡ εἰρωνεία μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρει τὰ δῶρα τοῦ Ἴπποκράτη ὁ ποιητῆς⁴ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμη νὰ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ κρασιοῦ.

Μερικὰ παράγωγα καὶ σύνθετα δείχνουν ἀκόμα τὴ συχνότητα τοῦ θέματος καὶ τὴν παραγωγικότητά του: *κωνίας* (οἶνος) (Γαλην. 19,116) = πισσίτης, *ἀκωνήτιος* (Ζην. πάπ. 59743, 3 = Mayser, Gramm. d. gr., Pap.^o 1, 3, 189. Διοσκ. 1, 71 *κεραμεοῦν ἀγγεῖον ἀ., τουτέστιν ἀπίσσωτον*), ἢ *ἀκωνιστός* (<κωνίζω). Στὸς Ζηνωνεῖους παπύρους συναντοῦμε ἀκόμα (59742, 8) καὶ τὸν τύπο *ἀκωνήτιος* (καὶ οἱ δύο

¹ Στὸ χωριὸν Ἅγιος Ἰσιδωρος τῆς Ρόδου παρασκευάζεται καὶ σήμερὰ ἡ πίσσα μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Θεόφραστος.

² Εἶναι πιθανόν πὼς τὸ *κωνάω* ἢ *κωνέω* προέρχεται ἀπὸ τὸν τύπον *κῶνη* καὶ ἔχει ἀπὸ τὸ ἄρσ. *κῶνος*.

³ Ἴσως αὐτὴ ἡ σχέση (*περιενεγκεῖν* - *πίσση χρίσαι*) ν' ἀποτελῆ τὴ γέφυρα ποὺ χρειάζομασθε: ἀπὸ τῆς μεθόδου τοῦ πισσώματος στὴν ὄλη;

⁴ Βλ. Wilamowitz - Moellendorf, *Hermes* 61 (1926) 280.

τύποι τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) ἀπὸ ἀναλογία, σύμφωνα μὲ τὸν Mayser (ξ.ἀ.) πρὸς τὸ ἀκώνητος. Ὁ Preisigke δὲν ἔχει καταχωρίσει κανέναν στὸ Λεξικό του¹, ἔχει καταχωρίσει ὁμως (2, 764) τίς λ. *χώνευσις*: Ausgiessen von Topfwaren (mit Pech), καὶ *χωνεύω*: auspichen (von Topfen) (κι' οἱ δύο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), ποὺ κι' αὐτὲς εἶναι φανερό πὼς ἀνάγονται στὸ ἀρχαῖο θέμα *κωνάω* ἢ *κωνέω*.

Ἀπὸ τὸν 3^ο αἰ. π. Χ. λοιπὸν ἡ λαϊκὴ φωνητικὴ ἐπηρέασε παρετυμολογικά (ὄχι ἀναλογικά, ὅπως νομίζει ὁ Mayser, ξ.ἀ.) τὸ κ, παράλληλα ὁμως ἐπιζητεῖ καὶ ἡ λόγια παράδοση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τύπους τοῦ Διοσκουρίδου καὶ τοῦ Στράβωνα (κ: ἀπὸ τὸ ἀκώνητος τῶν Ζηγ. παπ.). Τὸ ἐπίθ. *εὐκώνητος* ἔχει παράλληλη σύνθεση μὲ τὸ ἀκώνητος. Τὸ οὐδ. ἐδῶ ἔχει περίπου σημασία ἀφηρημένου οὐσ., ἐνῶ τὸ *προσλαμβάνω* πρέπει ν' ἀποδοθῆ μὲ τὴ σημασία τοῦ βοηθῶ, συμβάλλω (βλ. L.-S.^ο ξ. λ. *προσλαμβάνω* II 3) καὶ ὅλο μαζί τὸ χωρίο θὰ ἐρμηνευθῆ: καὶ πολὺ βοηθᾶ ἢ ἀφθονία τῆς πίσσης στὸ νὰ πισσῶνται καλὰ αὐτὰ τὰ μεγάλα (ξύλινα) πιθάκια (βαρέλια).

Εἶπαμε πρωτύτερα πὼς ἡ *lectio difficilior* εἶναι τὸ *εὐκώνητον*: ἡ γραφὴ *εὐκώνητον* θὰ ὀφείλεται σὲ κανέναν ἀπειρο ἀντιγραφέα, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ πρῶτος τύπος ἦταν ἀκατανόητος: τὸ ἀντίθετο πέρασμα ἀπὸ τὸ *εὐκώνητον* στὸ *εὐκώνητος* εἶναι δυσκολώτατο, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἀδύνατο. Καὶ τὰ συμφραζόμενα ὁμως δὲν εὐνοοῦν παρὰ μόνο τὴ γραφὴ *εὐκώνητον*. Γιατί, μέσα στὴν ἐνότητα ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ *ἔχει δὲ καὶ πιττουργεῖα* θαυμασιὰ καὶ τελειώνει μὲ τὸ πρὸς τὸ *εὐκώνητον*, ὁ Στράβων θέλει νὰ συνδυάσῃ δύο πράγματα: τὴν ἀφθονία τῆς πίσσης καὶ τοῦ κρασιοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὸ μέγεθος τῶν βαρελιῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἀφθονία τῆς πίσσης λοιπὸν συμβάλλει στὸ εὐκολοπίσσωμα τῶν μεγάλων βαρελιῶν γιὰ τὴν καλὴ συντήρηση καὶ τὴν καλὴ ποιότητα τοῦ κρασιοῦ². Μὲ τὴ γραφὴ *εὐκώνητον* ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι νοητός: οὔτε ἄλλωστε ἔχει καμιὰ ἰδιαίτερη ἀξία ἢ πληροφορία ὅτι ἡ ἀφθονη πίσσα εἶναι φθηνή: αὐτὸ εἶναι σχεδὸν αὐτονόητο. Σημασία ἔχει νὰ μάθουμε σὲ τί τὴν χρησιμοποιοῦν αὐτὴ τὴν ἀφθονη πίσσα. Καὶ ποιὰ θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου ἢ ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ δικαίωση μιᾶς φράσης ἢ ὁποῖα λέγει:

- 1) *ἔχει δὲ καὶ πιττουργεῖα θαυμασιὰ*
- 2) *τοῦ δ' οἴνου τὸ πλήθος μνηύουσιν οἱ πίθοι* (ξύλινοι γὰρ μεζζους οἴκων εἰσί).

¹ Wörterbuch der gr. Papyrusurkunden 1 - 2.

² Πρβ. Στρ. 2,73 *ἐν ἧ γε καὶ εἰς τριγένειαν παραμένειν ἐν ἀπιτιώτοις ἄγγεσι τὸν οἶνον*.

3) προσλαμβάνει δὲ πολὺ ἢ τῆς πίτιης εὐπορία πρὸς τὸ εὐώνητον; Κοιτάζοντάς την ἔτσι τὴν περίοδο δυσκολευόμαστε πολὺ νὰ καταλάβουμε ποιά σκοπιμότητα θὰ ἐξυπηρετοῦσε ἢ παρεμβολὴ τῆς 2ης πρότασης ἀνάμεσα στὴν 1η καὶ στὴν 3η. Ὅλα μένουں ἔτσι ἀσυνάρτητα μετὰ τὸ εὐκώνητον ὅμως δημιουργεῖται ἡ σύνδεση αὐτὴ τῆς τριπλῆς ἀφθονίας: τῆς πίσσης, τῶν βαρελιῶν, τοῦ κρασιοῦ.

Δὲν νομίζω πὼς εἶναι ἄσκοπο νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ οἰκογένεια τῆς λ. σώζεται ὡς σήμερα στὰ Ροδιακὰ ἰδιώματα: *χωρίζω - ἐχώνια, χωνισμένος. ἀχώνιστος, καλοχωνισμένος, κακοχωνισμένος, διατηρώντας τὸν φωνητικὸ τύπο τῆς Κοινῆς καὶ τὴν ἴδια σημασία: πισσώνω τὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς δοχείου (σήμερα κυρίως τῆς νεροκολοκύθας, γιὰ τὴ διατήρησι τοῦ νεροῦ)*¹.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

¹ Καθαρίζουν καλὰ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ξερῆς νεροκολοκύθας κόβοντας ἓνα μικρὸ κομματάκι ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ βγάζοντας τὰ κουκούτσια καὶ τίς ἐσωτερικὰς φλοῦδες μετὰ ἓνα σύρμα καὶ μετὰ ἀμμοχάλικο ποῦ τὸ περιστρέφουν ὀρμητικὰ: ζεσταίνουں στὸν ἥλιο ἢ σὲ χλιαρὸ φούρνο τὴν καθαρισμένην πιὰ κολοκύθα, λιώνουں τὴν πίσσα καὶ ρίχουں τὴν ἀνάλογη ποσότητα μέσα, σκεπάζουں τὸ στόμιο μ' ἓνα πυκνὸ πανί καὶ περιστρέφουں γρήγορα ὥστε ἡ πίσσα νὰ καλύψη, προτοῦ κρυώση, ὅλη τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνεια. Τὸ νερὸ διατηρεῖται μυρωδάτο καὶ ὀροσερό.